

УДК 94(477.73)“18/19”:330.161-058

О. В. Волос

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ РОДИНИ ЕРДЕЛІ

Стаття присвячена аналізу соціальної та економічної діяльності членів численної родини Ерделі, які проживали в містечку Мостове Херсонської губернії, а саме в Ананіївському повіті, територія якого в ХХ столітті частково відійшла до Миколаївської області. Акцентовано увагу на тому, що якраз завдяки сімейству Ерделі протягом ХІХ століття в містечку розвивалася соціальна інфраструктура: медичне обслуговування населення, освіта, пошта, шляхи сполучення, телеграф, особливо за життя Миколи Володимировича та Бориса Миколайовича. Зауважено на різноплановість культурницьких інтересів представників сімейства, насамперед колекціонування стародруків й антикварних предметів.

Ключові слова: Ерделі, Мостове, Херсонська губернія, родина, соціально-економічна діяльність, соціальна інфраструктура.

Серед проблем, які розробляються науковцями, чільне місце займає вивчення життєдіяльності окремих особистостей та їх родин, які заслуговують на увагу сучасників, й імена яких тривалий час замовчувалися. В історичній науці особистості відводиться особливе місце. Відтворення життєпису людини дає змогу розкрити всю повноту історичного процесу, соціального змісту епохи. Представники окремих родин зробили неочікуваний внесок у розвиток Півдня України у ХІХ – на початку ХХ століть.

Поміж відомих землевласників степового краю в минулому на увагу заслуговують представники великої родини Ерделі. Вивчення та популяризація досвіду багатогранної діяльності членів сімейства Ерделі, їхній вплив на суспільне, політичне та економічне життя в Херсонській губернії заслуговує на успадкування кращих традицій господарювання, досвіду їх активної громадянської позиції стосовно вирішення важливих проблем краю. Аналіз діяльності представників роду Ерделі сприяє кращому розумінню суспільного значення діяльності заможної сільськогосподарської еліти краю та її внеску в розвиток степової України.

У статті охоплюється період проживання та соціально-економічної діяльності представників однієї з гілок родини Ерделі на території Півдня України, а саме Володимира Яковича й Миколи Володимировича, землі яких знаходилися в межах території сучасної Миколаївщини. Хронологічно – це час із останньої третини ХVІІІ по 20-ті роки ХХ століття.

Метою статті є аналіз внеску окремих членів родини Ерделі в соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток степового краю в ХІХ – на початку ХХ століть. Для реалізації зазначеної мети вирішувалися наступні завдання: проаналізовано наявний історіографічний матеріал і стан джерельної бази з досліджуваної проблеми; вивчено та оцінено вклад Ерделі в господарський розвиток Херсонської губернії; визначено участь членів родини в суспільному, політичному, культурному та науковому житті Півдня України.

Питання, пов'язані з життям та діяльністю представників роду Ерделі та їх внеском у соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток південних територій України у ХІХ – на початку ХХ століть, висвітлювалися епізодично в контексті проблем більш масштабного характеру. Комплексної праці, присвяченої цій проблемі донині не існує.

Усю літературу за хронологічним принципом умовно можна розподілити на кілька періодів: дорядянський, радянський, сучасний.

Дореволюційні російські дослідження характеризуються тим, що автори являлися, по суті, безпосередніми свідками, а інколи і пасивними учасниками подій. Такі матеріали зазвичай присвячені сільськогосподарському виробництву в маєтках землевласників. Переважно – це описи територій повіту чи губернії, в яких подаються відомості про господарський розвиток краю через призму економічної діяльності тих чи інших господарників [1; 2; 3]. Серед історичних джерел на увагу заслуговують матеріали про діяльність різних наукових товариств, членами або організаторами яких доволі часто були відомі в регіоні землевласники. Відносно членів родини Ерделі такі матеріали є в Записках Імператорського товариства сільського господарства [4], Записках Одеського товариства історії та старожитностей [5]. Чимало відомостей про економічну, громадську, благодійницьку діяльність сімейства Ерделі подають земські матеріали, в основному це статистичні звіти, доповіді, клопотання, прийняті рішення тощо. Деяку інформацію подано на сторінках періодичних видань того часу. Архівна складова відомостей про членів родини Ерделі, які проживали в межах території сучасної Миколаївщини, не є великою. В основному дані матеріали знаходяться на зберіганні в Державних архівах Одеської та Миколаївської областей.

На межі ХХ та ХХІ століть в українській історичній науці популярними стали роботи, які висвітлюють біографічні і просопографічні сюжети. Вивчення історії окремих родів сприяло створенню досліджень, у яких здійснено історико-генеалогічний аналіз, висвітлено суспільно-політичні та культурологічні аспекти діяльності відомих родин, їхній вплив на культурний світ та культурно-громадське життя України. Серед досліджень останніх років слід зауважити на історичну розвідку краєзнавців В. М. Калиновського і В. О. Чабанова, що присвячена історії села Мостове Доманівського району Миколаївської області. В своєму

дослідженні автори приділили увагу й сімейству Ерделі, що чимало в минулому зробили для мешканців Мостового [6]. Також, у цей період вийшов друком генеалого-краєзнавчий нарис про великий рід Ерделі, в одному з розділів якого, досліджена мостівська гілка Ерделі [7].

Окремого розгляду вимагають дослідження, публікації, що вийшли друком за межами України. В одному з періодичних видань Москви опублікували спогади одного з представників відомої родини – Георгія Яковича Ерделі – інженер-технолога, конструктора, знаного авіатора, що був сином мінського губернатора Якова Єгоровича Ерделі та дослідження про генерала Івана Георгійовича Ерделі [8; 9]. Стосовно мостівських Ерделі з'явилось дослідження про їх культурно-просвітницьку та колекційну діяльність, а саме про відому в регіоні книгозбірню родини [10, с.164-171].

Тому, на нашу думку, доцільно висвітлити життєдіяльність саме мостівських Ерделі періоду ХІХ століття, які були знайомими громадськими та земськими діячами, промисловцями, землевласниками високої культури, щедрими благодійниками, і заслуговують на визнання їх внеску в процес соціально-економічної трансформації степових просторів.

Нащадки угорських великих землевласників Ерделі переселилися на лівобережжя Південного Бугу в середині ХVІІІ століття та отримали землі поблизу фортеці Святої Єлисавети, згодом повітового містечка Єлисаветград. За спогадами Георгія Яковича Ерделі представниками першого покоління роду Ерделі, що оселилися в межах Російської імперії, були Симеон та його сини Павло й Ісаак. На початку ХІХ століття представник другого покоління – Яків Павлович (1750-1.01.1821) придбав у Мостовому маєток і прилеглі землі. І саме Мостове потім стало родовою оселею для нової гілки Ерделі.

Село заснували на початку 90-х років ХVІІІ століття та мало назву Привільне, пізніше перейменували в Мостове. Сьогодні село належить до Доманівського району Миколаївської області. Місце розташування поселення було вдалим, поруч із стародавнім торговим шляхом, яким рухалися торговці та чумацькі валки, що з'єднував північно-східні території з соленими озерами Чорного моря, та пролягав далі на південь. У ХІХ столітті торговий шлях відомий, як губернська дорога № 7, що з'єднувала Ольвіополь (сучасне м. Первомайськ Миколаївської області) із Одесою. Саме це згодом сприяло активному розвитку торгівлі в селі, яке на межі ХІХ і ХХ століть стало популярним торговим містечком, і в якому 26 разів на рік, у неділю, відбувалися великі базари, на які звозили товар із найближчих сіл на понад 130 возах. Стосовно статусу містечка слід зауважити, що Мостове його офіційно отримало в 1850 році завдяки наполегливому клопотанню перед Сенатом протягом більше як двох десятиліть Володимира Яковича Ерделі.

Серед краєзнавців сьогодні йде дискусія з приводу того, хто був будівничим першого маєтку Ерделі в селі Мостове. Наявні відомості не дозволяють дослідникам поки що однозначно це в'яснити. Відомо, що родина мала чимало маєтностей як у Херсонській губернії так, і за її межами, та постійно прикупляла нові. Причин для цього було немало, і в першу чергу те, що сім'ї мали багато дітей. Так, Яків Павлович мав семеро синів і дві дочки. Одному з них, Володимирі, він передав у спадок маєток у Мостовому та земельні володіння. Саме завдяки Володимирі Яковичу та його сину Миколі Володимировичу мостівчани завдячують соціально-економічному розвитку містечка протягом ХІХ століття. За життя Якова Павловича, за військові заслуги, йому надали дворянський титул, що передавався в спадок, а у 1816 році був пожалований герб [11, с. 66]. Наприкінці ХVІІІ століття в Херсонській губернії Якова Павловича добре знали, його активна громадянська позиція сприяла обранню спочатку засідателем Ольвіопольського повітового суду [12, с. 161], а згодом засідателем совісного суду Вознесенського намісництва. Для такої діяльності необхідно було мати гарний авторитет і відповідати тогочасним вимогам "люди добросовестные, знающие законы и учение имеющие" [13, с. 23]. На думку дослідників родоводу Ерделі, Яків Павлович до 1821 року (дата смерті 1 січня 1821 р.) у Мостовому не проживав, лише мав там управителя, про що свідчить відсутність запису факту смерті у Метричній книзі церкви Святого Миколая [6, с. 62].

Отже, повноправним господарем у Мостовому по смерті батька став один із синів – Володимир Якович Ерделі (1789 – 16.04.1853). До 1820 року Володимир Якович був на військовій службі, приймав участь у війні 1812 року, за виявлену відвагу отримав звання штаб-капітана та нагороджений срібною медаллю, а після війни за військові заслуги нагороджений орденом Св. Володимира ІV ступеня. Вийшовши у відставку підполковником артилерії, став активним громадським діячем і прогресивним землевласником у степовому краї. Протягом 20-30-х років ХІХ століття неодноразово обирався дійсним предводителем дворянства Ольвіопольського повіту, а в період з 1835 по 1844 рік – предводителем дворянства Херсонської губернії. Маючи статус повітового предводителя повітового дворянства протягом десяти років Ерделі залучався до активної державної діяльності в повіті, сприяв координації діяльності повітових установ. Перебуваючи на посаді губерньського предводителя дворянства, він не тільки внутрішньостанові справи але й приймав участь в управлінні губернією, так як входив до складу губерньського правління та різних відділів і комітетів. Отже, мав причетність до всіх сфер місцевого управління та господарської діяльності. Оцінювали діяльність предводителя його виборці – місцеві дворяни. Чимало допоміг населенню регіону в забезпеченні продовольством в недорідні роки, за що нагороджений орденом Св. Станіслава ІІІ ступеня.

У мостівському маєтку Володимирі Яковичу належали 8 841 десятина землі, а також 75 селян чоловічої статі та всі жінки, що проживали з ними, що дозволяє вважати його багатим землевласником, який відчутно впливав на соціально-економічну ситуацію у Мостовому. Вдале місце розташування населеного пункту сприяло швидкому розвитку торгівлі та різних ремесел. Завдяки активній господарській діяльності та ініціативності Володимира Яковича було створено потужну торговельну мережу. Вже наприкінці 20-х років постійну торгівлю вели понад 20 крамниць, саме завдячуючи доволі великій громаді євреїв – 800 осіб чоловічої та жіночої статі, що підтверджує наявність у селі синагоги. Окрім того, Ерделі розпочав будівництво гостинного двору, дбаючи про подальшу розбудову інфраструктури свого маєтку. Сприяло

прискореному розвитку села Мостового, яке рішенням губернського правління за клопотанням землевласника Ерделі в 1827 році, отримало статус містечка, й те, що в 1834 році відбулися адміністративно-територіальні зміни в губернії, був утворений Ананьївський повіт, до якого увійшло Мостове та стало волосним центром.

Господарську діяльність Володимира Яковича можна вважати успішною. За матеріалами опису губернії маємо відомості, що на середину століття у маєтку Ерделі було налагоджене фабричне виробництво сукна, на двох підприємствах виробляли майже 2 000 аршин вартістю від 60 коп. до 1крб. 50 коп. сріблом. Розведення овець господарником потребувало розвитку переробного виробництва. Маєток Ерделі славився у повіті умілими спеціалістами – чинбарями, що займалися вичинкою овчини та кушнірами – спеціалістами з пошиття кожухів. За виготовлення одного кожуха (вичинка + пошиття) ремісник отримував 1крб.15 коп. Майстри, які працювали у маєтку землевласника, мали все необхідне для своєї роботи, були забезпечені провізією та одержували 75 коп. за виготовлений кожух, на пошиття якого необхідно було три дні. Основні доходи землевласник мав від розвитку сільськогосподарського виробництва, переробки продукції та оптової торгівлі. Окрім того, сприяв розвитку роздрібною торгівлі та ремісництва, заохочуючи до справи мостівчан, про що зауважено вище. Те, що сільськогосподарське виробництво у маєтку було великим, свідчить наявність у господарстві парового млина, який звели на початку 50-х років і був рідкісним явищем у той період. У дореформений час землевласник однозначно мав всю повноту влади у містечку, особисто вирішував всі господарські питання, а також виконував поліцейсько-суддівські функції. Мостівський господарник вміло поєднував власні соціально-економічні інтереси з потребами громади й сприяв економічному розвитку містечка [14, арк. 4, 18-27].

У Володимира Яковича було п'ятеро дітей, четверо (двоє дочок і два сина) від першого шлюбу та один хлопчик від другого. Саме наймолодший син Микола Володимирович Ерделі продовжив справу батька по розбудові маєтку та подальшому поліпшенню соціально-економічної інфраструктури Мостового. Набагато старші брати й сестри не сприйняли появу наймолодшого брата, особливо це проявилось, коли вони через суд намагалися переглянути заповіт батька стосовно майна. Розпоряджатися майном Микола Володимирович почав у 1867 році, і згодом проявив себе як вправний господарник, став відомим земським діячем Херсонської губернії, був почесним мировим суддею, очолював Ананьївський з'їзд мирових суддів, приймав активну участь у діяльності різних наукових товариств і часто виступав благодійником при вирішенні різних проблем.

Ерделі Микола Володимирович (01. 05. 1846 – 07. 03. 1902) народився в Мостовому, отримав хорошу освіту спочатку в Рішельєвській гімназії, а згодом у Московському університеті. Під час навчання проявив себе як великий книголюб, який протягом свого життя зібрав велику, унікальну бібліотеку рідкісних друкованих видань, одну з найкращих і знаних у регіоні [15, с. 22-43]. За життя часто жертвував книги для різних бібліотек і постійно дбав про поповнення фонду земської бібліотеки, про що не раз зазначали гласні земських повітових зборів.

По завершенню навчання Микола Володимирович повернувся до Мостового, скоріш за все цього вимагали господарські проблеми, якими опікувалася його мати Серафима Петрівна. На той час він володів: родовим маєтком, мав у господарстві тік із клунюю, паровий млин із прибудованим будинком, кам'яну кошару з будинком для чабанів і майже 2 467 десятин землі, а також 53 селян чоловічої статі. Окрім того, його мати, як вдова, у своєму володінні мала 1 246 десятин землі та 26 селян. Господарство вони вели спільно до її смерті. Про те, що Ерделі М. В. вміло та прибутково вів господарську діяльність свідчить статистика, в 1899 році йому вже належало майже 4 826 десятин землі при містечку Мостове та при двох хуторах Мостівської волості [16, с. 86].

Гласним Ананьївських повітових земських зборів Миколу Володимировича обрали в 1874 році. Саме в цей період діяльності земств, гласні найбільше уваги приділяли становленню та розвитку земської освіти у повіті. Земські службовці разом із гласними добре розуміли головні проблеми народної школи – недостатність шкільних приміщень, відсутність необхідної кількості підготовлених вчителів, мала за розмірами заробітна платня та невирішене питання про можливість навчати дітей рідною мовою. Саме цим питанням став опікуватися Ерделі, в якості члена училищної ради від земства, при цьому він наполіг на тому, щоб 500 крб., призначених йому для роз'їздів повітом зарахували до земського фонду на потреби освіти [17, с.52]. Дбаючи про розвиток народної освіти у своєму містечку, гласний передав земству власний будинок під приміщення земської школи, а з 1878 року став почесним опікуном школи та щорічно у фонд школи жертвував 50 крб. для її удосконалення [18, с. 112]. Аналіз земських статистичних даних по Ананьївському повіту дозволяє простежити зростання мережі народних шкіл та контингенту учнів і вчителів. Так, у 1881 році загальна кількість шкіл становила 45, в яких навчалось 2 061 учнів і викладали 48 вчителів. У земській школі Мостового навчалось 56 учнів, через три роки в школі вже було 65 дітей. На утримання школи пожертвовано 425 крб., а при школі була квартира для вчительки.

Серед проблем, які вимагали від земських установ нагального вирішення на місцевому рівні, була медична сфера, що потребувала радикальних змін. Саме до вирішення проблем у цій сфері залучився Микола Володимирович. При сприянні земської управи, через рік після її заснування, в Мостовому відкрили медичний пункт, а ще через рік – Мостівську міжволосну медичну дільницю, яка обслуговувала шість прилеглих волостей. Але проблем залишалось чимало: погані умови дільниці, відсутність житла для медичного персоналу. Станом на 1875 рік лікарня мала всього лише шість ліжок і приміщення, що погано прилаштоване під задоволення потреб хворих і медичних працівників. За статистичними даними відомо, що цього ж року в лікарні надали допомогу лише 48 хворим і 1 155 осіб її отримали амбулаторно. Найбільше за допомогою звернулося селян і міщан, що становило понад 60 відсотків. Микола Володимирович після

обрання на третій термін повітовим гласним розпочав клопотання про покращення умов надання медичних послуг Мостівською лікарнею [19, арк. 108-137, 154-171]. Протягом двох років, 1881 і 1882, повітові земські збори обговорювали питання про пожертвування Ерделі земству півтора-поверхового будинку під приміщення земської лікарні. За домовленістю між гласним і зборами, Мостівській земській лікарні також передали службові приміщення: кухню, погріб, флігель, льодовник і сад із земельною ділянкою [20, с. 30]. Своїм рішенням земство ухвалило оголосити Ерделі подяку за таку благодійницьку діяльність, і в приймальній залі Мостівської лікарні довічно виставити портрет Миколи Володимировича та запропонували йому взяти на себе обов'язки попечителя лікарні, які він виконував безоплатно все своє життя [20, с. 31]. Але почесні не цікавили його, згодом на прохання попечителя лікарні й підтримки земства в приймальній кімнаті на видному місці встановили мармурову дошку з надписом золотими буквами "Лікарня відкрита на вшанування пам'яті Володимира Яковича Ерделі" [21, с. 6, 53-56]. Саме цього найбільше бажав гідний син і продовжувач справи батька, бо якраз будинок, в якому розмістили земську лікарню, збудував Володимир Якович.

Діяльний земський діяч, людина з прогресивними поглядами і бажанням сприяти соціальному та культурному розвитку свого містечка Микола Володимирович не раз виступав ініціатором передових нововведень. Повітове земство в 1880 році профінансувало встановлення в населених пунктах повіту поштових скриньок для відправки листів. За рік гласний Ерделі звернувся до повітового земства з пропозицією відкрити в Мостовому поштове відділення. Звернення було визнане доцільним, підтримане зборами та рішенням зробити це в інших селах повіту, і у 1882 році земство реалізувало ідею Ерделі.

Окремої уваги заслуговує будівничий талант Миколи Володимировича. У північно-східній частині містечка на пагорбі балки він збудував новий родинний будинок – красивий палац, що і зараз є окрасою Мостового. Будівля двоповерхова, з напівпідвальним приміщенням зведена в стилі модерна з використаними елементами модернізованих форм ренесансу. Крім того прикрашена гранованими баштами, прибудованою до другого поверху будинку відкритої галареї-балкону, що завершує оформлення головного входу та зовнішніми кам'яними сходами, які ведуть на другий поверх, а також оригінально оформленим дахом. Не менш красивий палац із середини, має двостороннє коридорне планування, двоє дерев'яних сходів, розташованих у торцевих частинах коридору. До палацового комплексу відносяться, збудовані позаду будинку два кам'яні флігелі. Дата зведення палацу сьогодні є дискусійною серед краєзнавців-дослідників. На нашу думку, це відбулося не пізніше початку 80-х років. Поруч із зведеним будинком Микола Володимирович заклав садово-парковий комплекс, що разом із замком займав територію площею в 30 гектар. Для цього він обрав найбільш доцільне місце, це була велика балка, яку протягом року добре зволожували дощі та повені. На думку відомого дендролога О. Липи, первісне різноманіття парку складало понад три десятки найменувань фруктових і листяних порід дерев, а також чагарників. Саджанці майже всіх цих видів дерев і кущів росли в розплідниках Скаржинських. Тож, цілком ймовірним є те, що більшість посадкового матеріалу для паркового комплексу, а саме дуби, тополі, берези, сосни, шовковиці, бузок, яблуні, груші, сливи, та інші Ерделі придбав в с. Трикрати, що за 50 км від Мостового, а також в Одесі у власника практичної школи садівництва Ф. Роте [22, арк. 14-31, 39]. Окрім того, він мав власний розплідник дерев на одному з хуторів, посадковий матеріал якого використовували в подальшому засадженні території парку. Сьогодні залишки композицій зелених насаджень та свідчення старожилів підтверджують ландшафтний характер парку. Деякі дерева, кущі та квіти висадили в формі узорів. Так, бузок різних відтінків було висаджено в формі квітки бузку. Кущі жасмину – півмісяцем. З обох боків головної алеї, що сполучала замок із південною околицею парку та передмістям, посадили білокорі тополі, що підсилювали величну красу чудового замку. Значну частину території парку займали густі лісові насадження, які посадили так, щоб вони нагадували природне утворення. Отож, композиційно парк був яскравим зразком пейзажного стилю, наближеного до природного.

Ерделівська оаза, і сьогодні є зеленою прикрасою степового краю на Николаївщині. У 1960 році Постановою Ради Міністрів УРСР парк отримав статус "Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва", а в 1972 році рішенням Державного Комітету природи за ним закріпили назву "Мостівський".

Активна суспільно значима діяльність Ерделі мала різносторонній характер. Серед земських матеріалів є відомості про розробку гласним питання щодо облаштування сухопутних доріг повіту, які поступово передавалися у відомство повітового земства, яке ними почало опікуватися. На земських зборах гласні не раз обговорювали питання розбудови залізничних доріг у межах Ананьївського повіту, в чому був зацікавлений і землевласник Ерделі.

В Херсонській губернії знали мостівського господарника, як високоосвіченого, культурного діяча. Його дитяче захоплення книжками згодом переросло в збирання та колекціонування унікальних видань і предметів антикваріату. Дослідниця Л. В. Фабрика наводить дані про те, що в 20-х роках ХХ століття фамільна бібліотека Ерделі мала майже сорок тисяч томів, серед яких найбільшу частину складала історичні видання, особливо з історії Новоросії та стародруки з історії мистецтва, а також мемуари. Колекція антикваріату теж була цінною й унікальною: українські писанки, японські фігурки з слонової кістки, старовинна холодна зброя з Японії, велика кількість картин, колекції гравюр, автографів, листів, рукописів, монет, декоративних тарілок і багато чого іншого. Сьогодні важко щось однозначно говорити про долю величезної Ерделівської збірні, яка у виборі історичних подій початку ХХ століття практично була втрачена, а до наших днів збереглися тільки окремі видання, які мають книжковий знак Миколи Володимировича та екслібрис його сина Бориса Миколайовича.

Інтелектуал Ерделі не міг стояти осторонь наукового життя, що вирувало у південній Україні, особливо в Одесі. Він був активним членом багатьох наукових товариств. Любов до археології сприяла його участі в

роботі Імператорського Одеського товариства історії й старовини, спочатку його обрали дійсним членом, а згодом скарбником [23, с. 11-12]. Бажання бути успішним господарем, що намагався постійно удосконалювати своє сільськогосподарське виробництво та впроваджувати нововведення у виробничий процес і мати доступ до нової інформації з питань сільського господарства зумовило й те, що він став постійним членом Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії, яке активно пропагувало сільськогосподарські знання серед населення краю.

Отже, протягом недовготривалого життя Микола Володимирович Ерделі чимало зробив для економічного розвитку свого краю. Його господарство було багатопрофільним, землевласник займався рослинництвом, городництвом, садівництвом, а також розводив худобу, коней, овець. Удосконалив суконне виробництво, мав паровий млин, впровадив чимало засобів механізації виробничих процесів та користувався автомобілем. Славився як кіннозаводчик, на заводі якого розводили рисаків для упряжі, сприяв розвитку торговельної мережі в містечку, розвивав соціальну сферу та дбав про підвищення культурного рівня жителів Мостового. Цього року вдячні мостівчани, до 170-річчя з дня народження Миколи Володимировича Ерделі, встановили меморіальну дошку поблизу старовинної церкви Святого Миколая.

Справу родини, по смерті Миколи Володимировича Ерделі, продовжив його прийомний син Борис Миколайович Ерделі (1876-?) титулярний радник, останній власник маєтку. Йому недовго довелося проживати в рідному Мостовому, в зв'язку зі зміною політичної ситуації в державі він був змушений емігрувати. Освіту Борис Миколайович отримав спочатку в Рішельєвській гімназії, потім вступив до Новоросійського університету на фізико-математичний факультет, але згодом перевівся до Санкт-Петербурзького університету. Кар'єру чиновника розпочав 1900 року в Лісовому Департаменті, в 1903 році його перевели до Відомства Міністерства внутрішніх справ і призначили земським начальником 2-ої ділянки Ананьївського повіту. Чин IX класу (титулярний радник) Ерделі присвоїли в 1904 році, через рік за власним бажанням він звільнився з посади. Потім був почесним мировим суддею Ананьївського повіту та в 1914 році недовготривалий час обіймав посаду дільничного мирового судді. У роки Першої світової війни Борис Миколайович перебував у діючій армії. Він був уповноваженим Червоного Хреста при штабі 8-ої російської армії [24, арк. 56]. В 1915 році Ерделі Б. М. двічі нагородили орденами, спочатку орденом Св. Станіслава 3-го ступеня, а згодом орденом Св. Анни 3-го ступеня. Можливо, що по завершенню війни, він, як офіцер російської армії, вів боротьбу з більшовиками, а тому в 1920 році змушений був полишити Батьківщину.

На початку XX століття Борис Миколайович належав до великих землевласників Херсонської губернії, який, окрім власної землі, володів спільно зі своєю сестрою Серафимою Миколаївною, земельними ділянками площею майже 5 100 гектар. Він зберіг, і далі розвивав багатопрофільне господарство та удосконалював окремі його галузі. Головну увагу приділяв рільництву та розведенню коней [25, с. 654].

Завдяки Ерделі Б. М. у Мостову на базі поштового відділення відкрили телеграф, кошти на який виділив лише Борис Миколайович. Продовжуючи справу батька, він постійно опікувався медичним обслуговуванням населення Мостового. Під будівництво будинку для земського лікаря землевласник подарував земельну ділянку, а згодом, у 1913 році, на прохання земства, її розширив.

Чимало Борис Миколайович зробив для поповнення фамільної бібліотеки та багатої колекції старовинних предметів. Знали його як талановитого піаніста, який в еміграції працював учителем музики в Першій російсько-сербській школі.

Сімейне життя Ерделі Б. М. було непростим, від першого шлюбу він мав четверо дітей: дочку та троє синів, які також емігрували, але, скоріш за все, з матір'ю [26, арк. 1-28]. Достеменно відомо лише про наймолодшого сина Дмитра Борисовича Ерделі (1912-1993), який з Європи, де отримав музичну освіту по класу віолончелі, згодом перебрався до США, там і помер у 1993 році. Про друге одруження, в основному – це період еміграції, відомостей небагато та потребує додаткового дослідження іноземних джерел.

Отже, величезний рід угорців Ерделі, представники якого за волею долі поселилися в степовій Україні, чимало зробив для соціально-економічної розбудови південного краю в XIX столітті. Серед численного сімейства Ерделі гідне місце посідали члени родини з Мостового. До цього часу мостівчани послуговуються будівлями зведеними членами сім'ї. Так, в одній з них, а саме в палаці Ерделі М. В., знаходиться школа. Сама будівля майже повністю збереглася, до цього часу в школі послуговуються опаленням за допомогою печі, і це свідчить про те, що Ерделі зводили приміщення на довгі роки. В життєдіяльності членів мостівських Ерделі є ще багато недосліджених сторінок, які чекають на своїх дослідників.

Джерела та література

1. Статистико-экономический обзор Херсонской губернии за 1898 г. – Херсон: Херсонская губернская земская управа, 1900. – 303 с., табл.
2. Материалы для оценки земель Херсонской губернии: в 6 т. – Херсон : Типография О. Д. Ходушиной, 1889. – Т. V. Ананьевский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – 608 с.
3. Сельскохозяйственный обзор по Ананьевскому уезду за 1889-1890 сельскохозяйственный год // Сборник Херсонского земства. – Херсон : Типография О. Д. Ходушиной, 1889. – № 4. – С. 42-97.
4. О значении молочного производства в сельском хозяйстве нашего юга (Доклад Эрдели) // Записки Императорского общества сельского хозяйства Южной России. – Одесса: "Славянская" Тип. Н. Хрисогелос, 1892. – № 6. – 260 с.
5. Записки Одесского Общества истории и древностей. – Одесса: в городской типографии, 1853. – Т. 3. – 606 с.
6. Калиновський В. М., Чабанов В. О. Навіяне Мостовим: Історичні розвідки та літературні сугестії / В. М. Калиновський, В. О. Чабанов. – Миколаїв : Видавець Прокопчук Т. Ю., 2010. – 230 с., іл.
7. Калиновський В. М. Рід Ерделі. Повернення із забуття (генеалого-краєзнавчий нарис) / В. М. Калиновський. – Миколаїв : Видавництво ООО "Дизайн і поліграфія", 2012. – 216 с., фото.
8. Эрдели Г. Я. Воспоминания / Г. Я. Эрдели // Московский журнал. – Москва, 2009. – № 1(217).
9. Морозова О. М. Баловень судьбы: генерал Иван Георгиевич Эрдели / О. М. Морозова. – Москва, 2013. – 225 с.

10. Фабрика Л. В. О родовой библиотеке Эрдели (из истории книжного собирательства в Одессе) / Л. В. Фабрика // Альманах. Библиофилы России. – Москва : Любимая Россия, 2004. – Т. 1. – 560 с.
11. Лукомский В. К., Тройницкий С. Н. Списки лицам, Высочайше пожалованным дипломами с гербами на дворянское достоинство Всероссийской Империи и Царства Польского / В. К. Лукомский, С. Н. Тройницкий. – СПб. : Типография “Сириус”, 1911. – 80 с.
12. Макидонов А. В. Персональный состав административного аппарата Новороссии XVIII века / А. В. Макидонов. – Запорожье : Просвіта, 2011. – 337 с.
13. Комарницкий А. Я. Исторический очерк общих гражданских учреждений Новороссийского края: Речь андьюнкта Комарницкого / А. Я. Комарницкий. – Одесса : тип. Л. Нитче, 1849. – 70 [2] с.
14. Державний архів Одеської області. – Ф. 143. – Оп. 1. – Спр. – 11.
15. Лущик С. Книжный знак как исторический документ. К истории библиофильства в Одессе / С. Лущик // Альманах “Деребасовская-Ришельевская”. – Одесса, 2003, № 14. – 332 с.
16. Список земельных владений, принадлежащих частным землевладельцам, товариществам, крестьянским обществам, разным учреждениям и церквям в Ананьевском уезде на 1899 год. – Ананьев : Тип. Е. Н. Макаревича и А. А. Коняхина, 1899. – 196 с.
17. Постановление Ананьевского уездного земского собрания сессии 1875 года с приложением. – Ананьев, 1876. – XII, 393, III с., 2 л. табл.
18. Постановление Ананьевского уездного земского собрания сессии 1896 года с приложением. – Ананьев : тип. Г. Ф. Юновского, 1897. – 224 с.
19. Державний архів Одеської області. – Ф. 143. – Оп. 1. – Спр. – 14.
20. Постановление Ананьевского уездного земского собрания сессии 1882 года с приложением. – Ананьев : тип. С. Я. Ляховецкого, 1883. – 441 с.
21. Постановление Ананьевского уездного земского собрания сессии 1884 года с приложением. – Ананьев: тип. С. Я. Ляховецкого, 1885. – 477 с.
22. Державний архів Одеської області. – Ф. 143. – Оп. 1. – Спр. – 19.
23. А. М. Н. В. Эрдели / А. М. // Записки Одесского Общества истории и древностей. – Одесса: “Экономическая” типография и литография, 1902. – Т. 24. – 569 с.
24. Державний архів Миколаївської області. Ф. 87. – Оп. 1. – Спр. 749.
25. Список частных конских заводов в России. – СПб. : Типография В. Ф. Киршбаума, 1904. – 1277 с.
26. Державний архів Одеської області. – Ф. 143. – Оп. 1. – Спр. – 26.

Volos O. V. Social and economic activities of the Erdeli family

The article contains the analysis of the social and economic activities of the members of the Erdeli family, who lived in the Mostove town of Kherson guberniya, Ananyivskiy povit, the territory, which became the part Mykolayiv region later. The article emphasizes that in the XIX century the Erderli family developed social infrastructure in the town: medical services, education, post, roads, telegraph. The special contribution of Mykola Volodymyrovych and Borys Mykolayovych is mentioned. The author specifies the diversity of cultural interests of the family members, including the collections of antiques and the early printed books.

Key words: Erdeli, Mostove, Kherson guberniya, family, social and economic activities, social infrastructure.

Волос О. В. Социально-экономическая деятельность представителей семьи Эрдели

Статья посвящена анализу социальной и экономической деятельности членов многочисленной семьи Эрдели, которые проживали в городке Мостовое Херсонской губернии, а именно в Ананьевском уезде, территория которого в XX веке частично отошла к Николаевской области. Акцентировано внимание на том, что как раз благодаря семейству Эрдели в течение XIX века в городке развивалась социальная инфраструктура: медицинское обслуживание населения, образование, почта, пути сообщения, телеграф, особенно при жизни Николая Владимировича и Бориса Николаевича. Обращено внимание на разноплановость культурных интересов представителей семейства, прежде всего коллекционирование старинных книг и антикварных предметов.

Ключевые слова: Эрдели, Мостовое, Херсонская губерния, семья, социально-экономическая деятельность, социальная инфраструктура.